Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 343

AYOLLAR JINOYATCHILIGINING PROFILAKTIKASIDA IJTIMOIY MUHIT VA IJTIMOIY ONGNING ROLI

Fayzullo Raxmonov*
FARDU mustaqil tadqiqotchisi
✉ fayzulloraxmonov9292@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tezisda ayollar jinoyatchiligining oldini olish jarayonida ijtimoiy muhit va ijtimoiy ongning o‘zaro ta’siri ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ayollar jinoyatchiligi faqat individual xulq-atvor bilan bog‘liq hodisa emas, balki oila, mahalla, ta’lim, mehnat muhiti, ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar va mavjud stereotiplar bilan chambarchas bog‘liq murakkab ijtimoiy hodisa sifatida talqin etiladi. Ijtimoiy muhit shaxsning xulq-atvorini shakllantiruvchi tashqi sharoitlarni belgilasa, ijtimoiy ong ushbu sharoitlarni anglash, baholash va ularga munosabat bildirish mexanizmini ifodalaydi. Tadqiqotda ayollar jinoyatchiligining profilaktikasini takomillashtirish uchun oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, huquqiy ongni rivojlantirish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish hamda mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini rivojlantirish zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar

ayollar jinoyatchiligi, jinoyatchilik profilaktikasi, ijtimoiy muhit, ijtimoiy ong, huquqiy ong, gender stereotiplari, oila, mahalla, ijtimoiy qadriyatlar.

DOI: 10.5281/zenodo.23281696

KIRISH

Ayollar jinoyatchiligi zamonaviy jamiyatning murakkab ijtimoiy muammolaridan biri bo‘lib, uni faqat huquqiy yoki kriminalistik mezonlar asosida tushuntirish yetarli emas. Mazkur hodisaning shakllanishi va rivojlanishiga shaxsning oilaviy munosabatlari, iqtisodiy holati, ijtimoiy aloqalari, tarbiya muhiti, ta’lim darajasi, huquqiy madaniyati va jamiyatdagi mavjud qadriyatlar tizimi ta’sir ko‘rsatadi. So‘nggi tadqiqotlarda ayollar jinoyatchiligining ijtimoiy omillari qatorida oilaviy zo‘ravonlik, ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar, gender stereotiplari, ijtimoiy muhit va ijtimoiy aloqalarning ta’siri alohida ko‘rsatilmoqda [1]. Shu nuqtayi nazardan, ayollar jinoyatchiligining profilaktikasini shaxsni jazolash yoki huquqbuzarlik sodir etilgandan keyingi choralar bilan chegaralash maqsadga muvofiq emas. Profilaktikaning mazmuni jinoyatchilikka olib kelishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy sharoitlarni aniqlash, ularni yumshatish va shaxsning ijobiy ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlashni ham qamrab olishi lozim. O‘zbekistonda xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish, shuningdek, ayollar va erkaklarning teng huquq hamda imkoniyatlarini ta’minlash bo‘yicha huquqiy asoslar shakllantirilgan [2]. Bu esa jinoyatchilik profilaktikasini huquqiy mexanizmlar bilan bir qatorda ijtimoiy va ma’naviy omillar asosida ham ko‘rib chiqishni talab etadi.

Ijtimoiy muhit inson xulq-atvorining shakllanishiga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatuvchi munosabatlar tizimidir. Shaxsning oilasi, qarindoshlari, do‘stlari, qo‘shnilari, mehnat jamoasi, ta’lim muassasasi va mahalla bilan munosabatlari uning ijtimoiy tajribasini shakllantiradi. Shu sababli ayollar jinoyatchiligining profilaktikasida ijtimoiy muhitni sog‘lomlashtirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, oilaviy muhit alohida o‘rin tutadi. Oiladagi nizolar, doimiy ijtimoiy bosim, zo‘ravonlik, iqtisodiy beqarorlik yoki ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi shaxsning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq bunday omillarni jinoyat sodir etishning avtomatik sababi sifatida talqin qilish noto‘g‘ri. Ular faqat ayrim holatlarda

xavf omillari sifatida namoyon bo‘lishi mumkin [3]. Ijtimoiy muhitning ikkinchi muhim elementi — **mahalla**dir. Mahalla shaxsning ijtimoiy aloqalarini mustahkamlash, muammoli oilalarni aniqlash, ehtiyojmand ayollarni tegishli xizmatlarga yo‘naltirish va profilaktik ishlarni tashkil etishda muhim ijtimoiy makon vazifasini bajarishi mumkin. Bunda profilaktika nazoratga olish bilangina cheklanmasdan, maslahat, ijtimoiy yordam, bandlikka ko‘maklashish va huquqiy ma’rifat kabi yo‘nalishlarni ham qamrab olishi zarur.

Ayollar jinoyatchiligining profilaktikasida **ijtimoiy ong** ham muhim omildir. Ijtimoiy ong orqali jamiyatda jinoyat, huquq, adolat, mas’uliyat, oila va gender rollari haqidagi tasavvurlar shakllanadi. Agar huquqbuzarlikka nisbatan befarqlik yoki zo‘ravonlikni “oilaviy masala” sifatida qabul qilish kabi qarashlar mavjud bo‘lsa, bunday ijtimoiy tasavvurlar profilaktikaning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy ongni faqat salbiy hodisalarni aks ettiruvchi mexanizm sifatida baholash mumkin emas. U ijtimoiy o‘zgarishlarning faol omiliga ham aylanishi mumkin. Huquqiy bilim, inson qadriga hurmat, tenglik, mas’uliyat, o‘zaro hurmat va zo‘ravonlikka nisbatan murosasizlik kabi qadriyatlarning rivojlanishi profilaktik madaniyatni shakllantiradi.

Ayollar jinoyatchiligining profilaktikasini quyidagi ijtimoiy-falsafiy zanjir orqali ifodalash mumkin:

Ijtimoiy muhit → ijtimoiylashuv → qadriyatlar va ijtimoiy ong → xulq-atvor me’yorlari → ijtimoiy moslashuv → jinoyatchilik xavfini kamaytirish.

Zanjirda ijtimoiy muhit va ijtimoiy ong bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro ta’sirda faoliyat yuritadi. Sog‘lom ijtimoiy muhit ijobiy qadriyatlarning shakllanishiga yordam bersa, rivojlangan huquqiy va ijtimoiy ong, o‘z navbatida, sog‘lom ijtimoiy munosabatlarning qaror topishiga xizmat qiladi. Shuningdek, gender stereotiplarining mavjudligi ham profilaktika jarayoniga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Zamonaviy tadqiqotlar ayollar jinoyatchiligini o‘rganishda gender ijtimoiylashuvi va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatmoqda [4]. Shu bois profilaktik faoliyatda ayollarni faqat “nazorat qilinadigan obyekt” sifatida emas, balki o‘z hayotiy vaziyatini o‘zgartirishga qodir faol ijtimoiy subyekt sifatida ko‘rish muhimdir. Profilaktikaning samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

1. oilalarda sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish;
2. ayollarning huquqiy savodxonligi va huquqiy ongini oshirish;
3. ijtimoiy xavf guruhiga tushib qolgan ayollar bilan individual profilaktik ishlarni kuchaytirish;
4. mahalla, oila, ta’lim muassasalari va ijtimoiy xizmatlar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish;
5. ayollarning bandligi va iqtisodiy faolligini qo‘llab-quvvatlash;
6. zo‘ravonlik va kamsitishga nisbatan murosasiz ijtimoiy munosabatni shakllantirish;
7. profilaktik faoliyatda ayollarning fikri va individual ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olish.

O‘zbekiston qonunchiligida ayollarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish hamda ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni kafolatlashga qaratilgan alohida huquqiy mexanizmlar mavjud [2]. Shu sababli ijtimoiy profilaktika ushbu huquqiy asoslarni amaliy ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari bilan bog‘lashga qaratilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, ayollar jinoyatchiligining profilaktikasi ko‘p darajali ijtimoiy jarayon bo‘lib, unda huquqiy, iqtisodiy, oilaviy, ma’naviy-madaniy va ijtimoiy-psixologik omillar o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy muhit shaxsning kundalik hayoti va ijtimoiylashuvi uchun sharoit yaratadi, ijtimoiy ong esa ushbu muhitdagi munosabatlarni anglash va baholash imkonini beradi. Shuning uchun profilaktikaning samaradorligi faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyatiga emas, balki oila, mahalla, ta’lim, mehnat jamoalari, ijtimoiy xizmatlar va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligiga ham bog‘liq.

Ayollar jinoyatchiligining oldini olishda **jazolashdan ko‘ra xavf omillarini barvaqt aniqlash, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, huquqiy ongni rivojlantirish va ijobiy ijtimoiy muhit yaratish** profilaktikaning muhim yo‘nalishlari sifatida qaralishi mumkin. Bunda ayol shaxsini jinoyatchilikning passiv obyekti sifatida emas, balki o‘z ijtimoiy mavqeini va hayotiy sharoitini o‘zgartirish imkoniyatiga ega bo‘lgan faol subyekt sifatida ko‘rish ijtimoiy-falsafiy yondashuvning muhim jihatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ang, S. Y., & Mat Saat, G. A. *Sociological factors of women criminality: A systematic review*. Geografia-Malaysian Journal of Society and Space, 20(3), 2024.

2. O‘zbekiston Respublikasi. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘RQ-561-son Qonun; “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-562-son Qonun, 2019-yil 2-sentabr.

3. Xojayeva, A. A. *Criminogenic Factors of Female Criminality: Legal and Social Analysis*. American Journal of Social Sciences and Humanity Research, 5(6), 102–104, 2025.

4. Lia, C. K. W., & Meldeb, C. *“Doing gender” and gender socialization in crime prevention and risk management*. Journal of Crime and Justice, 2026.

5. Zakirova, A., & Khodjaev, Sh. *Criminological analysis of crime prevention among women*. Society and Innovations, 4(1), 49–54, 2023.